

Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika god. 1960! Ne samo što je on izrađen od visokokvalificiranih srpskih i hrvatskih stručnjaka, nego je prije prihvaćanja njegov nacrt dan na diskusiju svima onima koji rade na književnom jeziku i oko njega; u prvom redu književnicima, naučnim radnicima, prosvjetnim radnicima, novinarima. Sličan postupak treba da bude i u ovom našem pitanju normiranja i prenormiranja. Nadalje, mora nam biti jasno da ne mogu srpsku varijantu književnoga jezika normirati hrvatski jezični stručnjaci, a hrvatsku varijantu srpski stručnjaci, a pogotovu ne može u tom odlučivati pomiješana većina. Svaki narod potpuno suvereno odlučuje o svom književnom jeziku i po prirodnom pravu i po principima sadržanim u našem socijalističkom Ustavu.

PROBLEM NORME U KNJIŽEVNOM JEZIKU

Mate Hraste

Misli u referatu M. Ivić, kako sama kaže, nisu nove. Ona ih je i dosada iznosila u više navrata u različitim varijantama. Podatke je navela u bilješci br. 6 svoga referata. Iznijela ih je i ove godine u mjesecu siječnju u listu za kulturu i umjetnost »Polja«, Novi Sad. Slične misli iznosili su i drugi slavisti, domaći i strani, a osobito je to došlo do izražaja na simpoziju posvećenom Vuku Stefanoviću Karadžiću u rujnu 1964. u Beogradu.

Osnovna je misao M. Ivić da je došlo vrijeme da se napusti Vukov jezik, tj. jezik sela, a da se usvoji jezik grada. Ipak naglašava da je početna tačka pri normiranju hrvatskosrpskog književnog jezika savršeno jasna – *Vukov pisani uzus*.

Prije nego prijedem na iznošenje svoga stava o normiranju književnoga jezika, želim da istaknem da je referat M. Ivić jako apstraktan, pa njegove misli može pratiti samo stručnjak koji ima dobar pregled dijahronije i sinhronije jezika srpske i hrvatske književnosti. Ona konkretno govori, i to bez primjera, samo o *akcenatskom sistemu koji je normirao Daničić, o današnjem uzusu prenošenja akcenta na proklitiku i o čuvanju zanaglasnih dužina*. U njezinu referatu treba pohvaliti to što ona prva od srpskih lingvista otvoreno priznaje da pored beogradske (istočne) varijante književnog jezika postoji i zagrebačka (zapadna) varijanta. Kad se to utvrdi i prizna, lakše je razgovarati i doći do željenog cilja. M. Ivić se osvrće gotovo isključivo na srpsku (beogradsku) varijantu književnog jezika, a na zagrebačku gotovo ništa.

Istina je da je proteklo jedno stoljeće od rođenja književnog jezika srpske književnosti i ne samo jedno nego i stoljeće i po, jer je novi književni jezik

srpske književnosti rođen zapravo 1818. kad se pojavilo prvo izdanje Vukova »Srpskog rječnika«. Ovdje je potrebno istaći da se to ne može reći za jezik hrvatske književnosti, jer su hrvatski književnici pisali štokavskim dijalektom već u 16. stoljeću u Dubrovniku, kasnije u Bosni, u Makarskom primorju i u Slavoniji, sve prije Vukove reforme ili bolje prije pojave Vukova »Srpskog rječnika«. Dakle književni jezik na štokavskom dijalektu koji je barem štokavskom dijelu hrvatskog naroda bio razumljiv i kojim su hrvatski književnici i hrvatski narod govorili i pisali rodio se prije više od četiri stoljeća. Jezik stare dubrovačke književnosti i jezik narodne poezije bio je osnova ilircima za stvaranje književnog jezika. Srpski književnici prije Vuka nisu pisali narodnim govorom štokavskoga dijalekta, nego do 18. stoljeća staroslavenskim jezikom srpske recenzije, kasnije ruskoslavenskim, a još kasnije, prije usvajanja Vukove reforme »slavjanoserbskim« kojim je pisala, kako u citiranom časopisu »Polja« piše Milka Ivić, vojvođanska kulturna elita. Taj se jezik morao ili konsolidirati, normirati, ili što više ignorirati, pa da se uradi sve ispocetka. Vuk se odlučio za ovo drugo. Poradi ove Vukove odluke Srbi mu moraju biti »duboko odani zahvalnim sećanjem«, kako ističe M. Ivić. Ovoliko što se tiče dijahronije hrvatskosrpskog književnog jezika. Slažemo se potpuno sa stavom referentice da se »sadašnji jezični trenutak razlikuje od početnog, jer u početnom trenutku stvaranja pismenosti može jezik nepismenih da postane uzor, ali je potpuno deplasirano nepismene i danas smatrati kompetentnim u izgrađivanju jezičke kulture, u vremenu kada je ta kultura već davno osveštena pismenom tradicijom čiji je nosilac – obrazovani sloj naroda.« Ovdje je potrebno napraviti jednu ogradu da ovo vrijedi samo za jezik srpske književnosti jer su na hrvatskom području štokavskim dijalektom govorili i pisali mnogi književnici, njime je govorio kulturni sloj naroda i sam narod u prije spomenutim krajevima. To znači da treba u izvjesnom smislu po mišljenju kolegice Ivić napustiti jezik sela, a pribjeći jeziku grada. Pri tom treba odabrati ono »što je najmanje specifično, a najviše prosječno, standardno. Zato se ovde ne smemo osloniti isključivo na jezik književnika. Književnici su jezički novatori po vokaciji. Književnici namerno upliću u svoje dijaloge i gradski supstandard i dijalekat.« Ja se ne mogu u svemu složiti s kolegicom Ivić, jer ako napuštamo makar i u manjoj mjeri Vukov jezik sela, što je potrebno učiniti, mi se moramo osloniti na jezik barem prozaih djela naših književnika ili barem priznatih, dobrih književnika. To je u mnogim raspravama i člancima isticao i pokojni prof. A. Belić. To je i meni jasno kad je riječ o književnom jeziku, jer književni jezik stvaraju književnici. Naravno, da u obzir dolaze prozna djela, a manje poetska. Kolegica Ivić za normu buduće preskriptivne gramatike pretpostavlja jezik stampe, radija, televizije i filma jeziku naših književnika. Mislim da to nije ispravan stav. Za pisanje opisne gramatike nama treba da posluži jezik naših

književnika kao što se to uglavnom činilo, barem u srednjoškolskim opisnim gramatikama u Beogradu i Zagrebu između dva rata, a osobito nakon drugog svjetskog rata. U nekoliko rasprava na hrvatskoj i na srpskoj strani proučavao se i jezik pisaca srpske i hrvatske književnosti. Preskriptivna gramatika može se kasnije napisati na osnovi utvrđenih jezičnih i stilskih osobina u prvom redu u jeziku naših književnika, pa štampe, radija, televizije i filma. Međutim, nije lako napisati opisnu gramatiku književnog jezika kako hoće kolegica Ivić, a još je teže utvrditi pravila i napisati normativnu gramatiku, jer u našem književnom jeziku i u jeziku gradskom ima mnogo razlika i nejednakosti u glasovima, leksiku, ponešto sintaksi, stilu, a tu i tamo nešto i u morfologiji, da na ovome mjestu i ne govorim o akcentuaciji, skakanju akcenata na proklitiku i o zanaglasnim dužinama.

Nije dobro govoriti o sredini sa više od jedne narodnosti (2. odlomak referata), iako nam nije posve jasna riječ *sredina* ni njezin dijapazon, jer svaka sredina bez prinove novog stanovništva ima više-manje ujednačen jezik (Lika, štokavska Dalmacija, Bosna, Hercegovina, zapadna Crna Gora, istočna Crna Gora, Vojvodina, Srbija itd.), ako izuzmemo osobine koje je unio vjerski jezik. U Lici, osim refleksa glasa jat, nema specijalnih razlika u govoru Srba i Hrvata. Tako i u Bosni između Hrvata i Srba svih triju vjera. Svaka od tih sredina formirala je i jezik književnika iz pojedinog kraja. Mi možemo govoriti samo o varijantama književnog jezika ili o varijantama jezika kulture bez obzira na narodnost, i to kako i sama kolegica Ivić priznaje, jedna varijanta koja se govori pretežno u istočnoj polovini srpskohrvatskog jezika sa najvećim kulturnim centrom Beogradom i druga varijanta koja se govori pretežno u zapadnoj sa Zagrebom kao glavnim centrom. Na uočljive razlike u tim varijantama poziva se referentica s pravom na isti broj lista »Borba« štampnog u istočnoj varijanti u Beogradu i u zapadnoj varijanti u Zagrebu. Ja bih pošao malo dalje, pa bih rekao da u normiranju književnog jezika ne smijemo ostaviti po strani još dvije varijante: južnu sa glavnim centrom Sarajevom ni sjeveroistočnu sa glavnim centrom Novim Sadom, na koji se često pozivaju profesori Milka i Pavle Ivić, ali o tome kasnije. Posve je jasno da se ta dva centra ne smiju mimoći jer je južni govor poslužio Vuku kao osnova novog književnog jezika, a kolegica Ivić ne odbacuje Vukov jezik, već naprotiv naglašava da je početna tačka jasna – *Vukov pisani jezik*. Sjeveroistočno područje ne može se mimoći kad je riječ o pisanom književnom jeziku, jer je Matica srpska i njezina izdavačka djelatnost u prošlosti srpskoga naroda sve do realizma bila glavno i gotovo jedino kulturno središte Srba uopće. I te su sredine formirale jezik mnogih književnika.

Mi ćemo se zadržati samo na nekim specifičnostima istočne i zapadne varijante.

Najvažnija glasovna razlika je glas *h* koji se u govornom i pisanom jeziku istočne varijante često ne izgovara i ne piše, osobito u sredini riječi, nego se zamjenjuje glasom *v* ili *j*: *buva*, *muva*, *kijati*. Zapadna varijanta čuva glas *h* u svakoj riječi gdje mu je po etimologiji mjesto, barem u pisanom jeziku, kako je to učinio Vuk u drugom izdanju »Srpskog rječnika« 1852. kad je taj glas čuo u zapadnim i južnim krajevima pretežno u gradskom jeziku. U tome je po mome mišljenju velika zasluga Vuka Karadžića, jer je imao smjelosti da u drugo izdanje svoga rječnika unese nešto što govor sela u Srbiji nije imao i što nije bilo u prvom izdanju njegova rječnika. Meni je dobro poznata borba u pravopisnoj komisiji upravo oko glasa *h*, a vama svima je poznata formulacija pisanja glasa *h* koja je utvrđena u »Pravopisu« i koja je dosta neodređena. Ima i drugih razlika koje su se prije nalazile u Beličevu i Boranićevu Pravopisu kao rezultat jezičnih glasovnih razlika. Neke su od njih ostavljene i u novom Pravopisu kao dvostrukosti, jer članovi komisije nisu mogli naći jedinstveno rješenje.

U leksiku ima najviše razlika. Ja ću se osvrnuti samo na neke s kojima se susrećem svakoga dana kao jedan od urednika »Rječnika hrvatskosrpskog jezika« Matice hrvatske i Matice srpske koji je dužan čitati obrade beogradske i zagrebačke. Takve su: *dušik* – *azot*, *dojenče* – *odojče*, *tvornica* – *fabrika*, *glazba* – *muzika*, *kukac* – *insekt*, *liječnik* – *lekar*, *gnojna upala* – *gnojno zapaljenje*, *krušna karta* – *hlebna karta*, *ravnalo* – *lenjir*, *vanjski* – *spoljni*, *zrak* – *vazduh*. Sve to mi rješavamo tako da stavljamo obje riječi u tumačenju natuknica jednu pored druge i odjeljujemo ih zarezima.

I stil je nerijetko drukčiji u zagrebačkoj sredini nego u beogradskoj. U morfologiji ima dosta riječi koje su na zapadu jednoga roda, a na istoku drugoga, npr. *porez* – *poreza*, *sistem* – *sistema*.

U tvorbi riječi često se ne slažemo, npr. *referentica* – *referentkinja*, *studentica* – *studentkinja* . . .

U puštanju tuđica u književni jezik istočna kulturna sredina mnogo je širokogrudnija od zapadne. Jasno je da nam kulturni život nalaže da upotrebljavamo strane riječi, osobito u sportu, glazbi i u drugim djelatnostima javnoga života, ali ima dosta i takvih stranih riječi koje nikako nisu potrebne, jer ima naših domaćih koje ih dobro mogu zamijeniti, a ipak su u javnom životu u upotrebi strane riječi, čak su neke unesene i u Pravopis.

Najvažnija pitanja koja ističe i M. Ivić, jesu: 1. kako danas stoji u standardnom izgovoru akcenatski sistem paradigmi koji je prošlog stoljeća normirao Daničić, 2. kakav je današnji uzus prenošenja na proklitiku, i 3. koje se poslijeakcenatske dužine Vukova jezika zaista i danas redovno održavaju.

Na prvo pitanje može se odgovoriti da je svakako Daničićev akcenatski sistem narušen, što priznaje na primjerima pravopisni rječnik i najnovije gra-

matike beogradske i zagrebačke. I pojedine riječi imaju drukčiji akcentat u istočnom području, drukčiji u zapadnom, a nerijetko drukčiji akcentat u južnom području.

Vukov akcentat prvi je službeno uzdrmao Ristić-Kangrgin »Rečnik srpskohrvatskog i nemačkog jezika«, a za njim Benešićev »Hrvatsko-poljski rječnik«, Dayre-Deanović-Maixner »Hrvatsko-francuski rječnik« i dr. U pravopisnom rječniku i u rječniku koji izdaju Matica hrvatska i Matica srpska nalaze se mnoge riječi sa dva i sa tri različita akcenta. U tome danas vlada dosta veliko šarenilo koje je pojačano dolaskom u grad novog stanovništva iz različitih krajeva naše zemlje sa različitim varijantama u akcentatskom sistemu. Ne može nam u tome biti uzorom ni akcentuacija naših radio-stanica, televizije ni filma, jer to nije nikako ujednačeno i svaka od spomenutih ustanova ima svoju akcentuaciju. Slušao sam prije nekoliko mjeseci beogradsku emisiju o lirici Dušana Kostića. Tada sam čuo ove akcente: *odgovâramo, upâlimo, telefôn, opèrem, uživâte, sudelôvati* i slično.

O prenošenju akcenta na proklitiku ne možemo govoriti, jer to prenošenje ne želi beogradsko ni novosadsko kulturno središte. Zato nisu dani primjeri prenošenja akcenta u Pravopisu ni u novom Rječniku obiju Matica. Na spomenutoj televizijskoj emisiji čuo sam ove primjere: *s oblaka na ôblak, u snû, kod vâs* i mnoge slične. Skakanje akcenta na proklitiku sarajevsko književno područje vrlo dobro čuva, a ne može ga se lako odreći ni zagrebačko. U tome će biti vrlo teško naći sretno rješenje koje će zadovoljiti sva naša kulturna središta. U poslijeakcentatskim dužinama isto je stanje. Njih je Pavle Ivić ispitivao u Novom Sadu (usporedi članak Božidara Finka »Utvrđivanje kvantitativnih odnosa u hrvatskosrpskom jeziku«, Jezik, XII). Meni je poznato da se one u gradskom govoru skraćuju jer to traži i tempo govora, ali nam u tome ne može biti uzorom vojvodanski tip književnog jezika, jer je Vuk u Pismima Savi Tekeliji na str. 85. rekao ovo: »Što sam dosad okolišao, ovdje ću izriječkom da kažem: da se u svemu narodu našem nigdje ne govori srpski tako ružno i pokvareno, kao u Srijemu, u Bačkoj i u Banatu«. Ako uzdrmamo u većoj mjeri Vukov akcentat koji je označen u svim izdanjima njegova »Srpskog rječnika«, prenošenje akcenta na proklitiku i zana-glasne dužine, onda će Vukov pisani uzus jednim dijelom biti uklonjen, a to ne možemo lako učiniti jer bi dovelo do kaosa koji se čuje s *radio-stanica, televizije* i drugdje. Da treba dati normativnu, *preskriptivnu gramatiku* hrvatskosrpskog književnog jezika s obzirom na njegovo današnje stanje, s time se potpuno slažem i to preporučujem, ali to mora biti plod dogovornog i sporazumnog rada naših akademija, učenog društva u Sarajevu i katedara za hrvatskosrpski jezik na filozofskim fakultetima u Beogradu, Novom Sadu, Sarajevu, Zagrebu i Zadru, razumije se najprije u pojedinim centrima posebno, a onda zajednički, ako mislimo zadržati jedan i jedinstven hrvatskosrpski književni jezik. Dogovorno je izrađen »Pravopis«, dogovorno se izra-

duje »Rječnik hrvatskosrpskog književnog jezika«. Ni u kom slučaju ne smije se dogoditi ono što se dogodilo u studenom 1964. u Beogradu na savjetovanju koje je sazvaio Savezni zavod za školska i prosvjetna pitanja o nastavi jezika i književnosti na kome je referat držao prof. J. Vuković iz Sarajeva, koreferat prof. P. Ivić iz Novog Sada. Prisutan je bio prof. akademik M. Stevanović iz Beograda i prof. R. Aleksić iz Beograda, a iz Zagreba nije sa Sveučilišta bio nitko pozvan iako je i tamo profesora koji su proveli u srednjoj školi i do dvadeset godina i pisci su srednjoškolskih gramatika i pravopisa. Takvi se propusti i omaške ne bi smjeli događati, jer djeluju razorno.

PROBLEM NORME U KNJIŽEVNOM JEZIKU

Radoslav Katičić

Izlaganje Milke Ivić tiče se važnoga pitanja oko kojega se u posljednje vrijeme kreću zanimljive rasprave. U svojim razmatranjima ona polazi od čvrstih i dobro obrazloženih metodskih pretpostavaka i u razmatranje problema književnoga jezika¹ i njegova normiranja unosi najnovije spoznaje jezične znanosti.² Iz njezinoga referata izbija duh koji je u raspravama o književnom jeziku dugo nedostajao i još uvijek zna nedostajati. To omogućuje da se razgovor povede na sasvim novoj razini. Ta razina, naravno, stavlja nam i nove obaveze i zato taj referat otvara više pitanja nego što ih rješava. To je, među ostalim, i zbog toga što se mnogi problemi više nabacuju nego razrađuju, pa nije uvijek jasno kako referentica neke stvari u pojedinostima zamišlja, a prema različitim interpretacijama zauzet će se i različiti stavovi.

Bit će najkorisnije da se na početku istakne sve što se u referatu, po mišljenju koreferentovu, može kao zajednički stav bez rezerve prihvatiti. To je u prvom redu činjenica, a nju je referentica s mnogo intimnoga angažmana imperativno istakla, da je razvoj u posljednjem stoljeću doveo do pune afirmacije našega standardnog jezika i da je on u svojim objektivno uvjetovanim varijantama danas postao priznatim i rasprostranjenim sredstvom ujednačenoga sporazumijevanja u urbanim sredinama koje se po svojim bitnim obilježjima nalaze na razini suvremenoga svjetskog razvoja. O toj činjenici nesumnjivo treba povesti računa kako se to u referatu zahtijeva.

¹ Izraze »književni jezik« i »standardni jezik« upotrebljavam naizmjenice i u posve istom značenju. Prvi je ustaljen tradicijom, a drugi bolje opisuje sadržaj pojma.

² Usp. Božidar Finka, O suvremenom pristupu jezičnoj znanosti, *Jezik*, XI, 72–75. Bibliografske bilješke uz ovaj referat ne idu za tim da iscrpno nabroje sve što se kod nas o pojedinim pitanjima pisalo. Svrha im je da najnovijom lako pristupačnom literaturom upotpune bibliografske podatke dane u referatu. U citiranim radovima naći će zainteresirani čitalac putokaze do daljnje literature.